

УДК 725.182

Стасюк О.С¹¹, канд. арх.

ORCID 0000-0002-2986-6321. olena.stasyuk@gmail.com

НУ “Львівська політехніка”, Львів, Україна

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ, МОНУМЕНТИ, МЕМОРІАЛИ В АРХІТЕКТУРІ ЛЬВОВА – ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовано військові поховання, монументи та меморіали в архітектурі Львова, їх генезу та стан збереження. Звернено увагу на сучасні реалізації - створення монументів та пам'ятників а отже модернізацію і зміни архітектурного пейзажу Львова.

Ключові слова: історичне місто, військове поховання, монумент, меморіал, пам'ятник, збереження, архітектура.

Постановка проблеми. Львів це місто давнє і історичне. Ця історія є динамічною і яскравою і надзвичайно яскраво відображається в архітектурі. Монументи, меморіали і військові поховання є невід'ємною складовою частиною архітектурного пейзажу кожного міста. Незважаючи на давню історію і величезну кількість більших і менших збройних конфліктів найдавніші військові поховання у Львові відносяться до часів першої Світової війни. Це початок XX століття. В цьому столітті через Львів прокотилося дві світові війни, довгі змагання за українську державу, та змінилося чотири держави. Кожна держава вибудовує свою ідеологію, утверджує свої цінності, намагається підкреслити перемоги і затушувати поразки. Монументи, меморіали а особливо військові поховання є важливою і яскравою частиною пам'яті народу, суспільства і держави в цілому. Властиво такі об'єкти і існують для того, щоб зберегти пам'ять про героїв та їх дії, підкреслити важливість і цінність того, за що вони боролися. Тому на такі об'єкти накладається ідеологічна складова, що ускладнює їх існування.

¹¹ © Стасюк О.С.

Мусимо пам'ятати, що і сьогодні в нашій державі іде війна. Ми маємо у Львові і свіжі військові поховання - наприклад гергоїв небесної сотні, так і нові архітектурні реалізації монументів і меморіалів з військовою тематикою. І крапку ставити в цьому питанні ще рано.

Мета статті .У дослідженні поставлено за мету проаналізувати військові поховання, монументи та меморіали Львова, історію їх виникнення, формування та їхній існуючий стан. Показати виклики пов'язані зі збереженням таких об'єктів. А також накреслити перспективи втілення в архітектурі Львова ідей та символів, які свідчать про наше прагнення утвердити свою свободу, незалежність і національну ідентичність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання військових поховань, меморіалів та монументів в архітектурі Львова їх збереженості та відновлення тою чи іншою мірою піднімали починаючи з дев'яностих років. Що стосується цвинтарів переважно досліджували історію виникнення та функціонування цвинтаря та описували видатних людей похованих на цих цвинтарях. Найширше описаний є Личаківський цвинтар у Львові, можливо тому, що він є історико-культурним заповідником і музеєм. Зокрема такі дослідники, як Павло Гранкін [1], Орест Дзюрбан [2], Христина Харчук [3, 4], описали українські та австрійські військові поховання на Янівському та Личаківському цвинтарях. Найоб'ємнішою книжкою про Личаківський некрополь виданою в 2006 році є книга Романа Фіголя і Любомира Криси [5]. Книга включає невеликий історичний вступ, та есе про скульпторів і величезний перелік осіб похованих на цвинтарі з короткими біографіями, описом надгробка, фотографіями. Найповнішою книжкою про так званий Меморіал Львівських Орлят, польські військові поховання на Личаківському цвинтарі є книга Станіслава Ніцеї [7]. З цієї книги можна почерпнути всі необхідні дати, історичні факти і багато прізвищ. І зовсім нова книга про Янівський цвинтар у Львові була надрукована у Щеціні у 2017 році. Автори Барбара Патлевіч і Ришард Томчик [8]. Книга об'ємна, різностороння, вміщено багато інформації, широкий

історичний контекст і звісно згадано і військові поховання на цьому цвинтарі.

Виклад основного матеріалу. До часів першої Світової війни в Європі не створювали військових цвинтарів. Саме I Світова війна спровокувала потребу закладання військових цвинтарів в нашій частині Європи. Місцем перших військових поховань часів першої Світової війни у Львові стає Личаківський цвинтар.

Галицька битва тривала від 25 серпня до 2 вересня 1914 року і закінчилася поразкою австрійців. Саме вона і вирішила долю Львова. 3 вересня 1914 року росіяни без бою зайняли Львів і володіли ним 293 дні – до 22 червня 1915 року. Саме російські санітарні служби на пасовиськах гміни Личаків заклали Австрійський військовий цвинтар призначений для полонених австрійської армії, які померли у львівських шпиталях. На вимогу російської влади президент м. Львова Тадеуш Рутовський виділив ґрунт під цей цвинтар з північного боку Личаківського цвинтаря [3].

Личаківський цвинтар існує з 1786 року після заборони Австрійською владою ховати людей на старих цвинтарях, розташованих навколо кожного з храмів у місті в мурах. Личаків був одним з цвинтарів, створених у 18 ст. і єдиним з них, який існує до нинішнього часу [5]. На цвинтарі ховали переважно заможних і визначних жителів міста. Після повернення до Львова австрійців новостворений цвинтар перейшов у відання військової інспекції кладовищ і став основним для поховання загиблих військовослужбовців австрійської армії та союзних армій: німецької та турецької.

Другим військовим меморіалом на Личакові, стає так званий «Меморіал львівських орлят». Меморіал збудований для поховання польських воїнів, які загинули за незалежність Польщі в боях проти ЗУНР (1918 -1919 років) та проти більшовиків (1920 року). 1921 року було проведено конкурс проектів меморіалу. Перше місце здобув із своїм проектом Рудольф Індрух студент архітектурного факультету Львівської політехніки. Скульптором проекту був Казімеж Сокальський [8]. У 1926 – 1939 роках меморіал було споруджено.

Сюди помістили прах дорослих і підлітків, полеглих в боях за Львів і Галичину. В меморіалі також були поховані льотчики-добровольці зі США та військові радники з французької місії, які билися у складі польських військ.

Ще одним місцем військових поховань початку ХХ століття у Львові стає Янівський цвинтар. Янівський цвинтар відкрито 1888 року для потреб західної частини Львова. Саме тут були поховані стрільці УГА, які загинули під час листопадових боїв за Львів у 1918 році та у наступні роки під час українсько-польської війни (рис. 1) Тут поховані також стрільці, які були інтерновані та померли від ран і пошестей у польських тюрмах у 1919–1920 роках. Військовий меморіал стрільців УГА виконаний за проектом відомого українського архітектора Євгена Нагірного. Його впорядкування виконала “Кооператива інженірських робіт” під керівництвом інженера Андрія П’ясецького [9].

Рис. 1. Поховання Січових Стрільців на Янівському цвинтарі у Львові.

В 1914 - 1915 роках під час окупації Львова російськими військами при вулиці Пасічній поряд з Личаківським парком було закладено Російський військовий цвинтар та парк. На цьому цвинтарі ховали військових російської армії, що загинули у Галицькій битві в серпні 1914 р., та померли від ран і хвороб у львівських шпиталях. Після відступу росіян цвинтар лишився без догляду. В 1920-х роках цвинтар був уже зовсім занедбаний. Комісія магістрату прийшла до висновку, що відновлювати цвинтар недоцільно. Було вирішено ексгумувати цвинтар і перенести його до основних поховань на Австрійський військовий цвинтар.

В 1946 році до Львова прийшла радянська влада. У 1946–1947 рр. Австрійський військовий цвинтар був бульдозерами зрівняний з землею і перекопаний. На цьому місці створено кладовище солдатів Радянської армії, що полягли у II світовій війні і військ НКВС, що загинули під час каральних операцій проти мирного населення Галичини і в боях із відділами Української повстанської Армії.

Меморіал Орлят також руйнується. Спочатку поступово – хуліганські витівки, пограбування могил, брак догляду. І в 1951 році цвинтар вже був пор'ядно занедбаний і поруйнований. У 1956 році центральний надгробок «Могила невідомого солдата» вивозять до Польщі. А у 1971 році за допомогою танків та будівельної техніки було остаточно знищено могили і зруйновано колонаду [8]. Цього ж таки 1971 року було знищено бульдозерами і поховання січових стрільців на Янівському цвинтарі [9].

В боях за Львів під час Другої світової війни Радянський Союз втратив багато солдатів і офіцерів. Після закінчення війни перед міською владою постало питання створення військового цвинтаря – цього разу вже для воїнів Червоної Армії. Було прийнято рішення створити Меморіал воїнів Червоної Армії на місці колишнього російського військового цвинтаря. Закладення сучасного меморіалу урочисто відбулось 23 лютого 1948. 23 лютого 1958 року «Меморіальний комплекс „Холм Слави“» було відкрито [10].

Після отримання Україною незалежності у 1991 році на Личаківському цвинтарі було споруджено Меморіал воїнам

Української Галицької армії (рис.2). У 1997–1999 р. було відновлено меморіал стрільців УГА на Янівському цвинтарі у Львові. В 1990 роках почалося відновлення Меморіалу львівських орлят на Личакові[8]. У червні 2005 року, за участю президентів Польщі і України, на Личаківському цвинтарі були відкриті меморіал воїнам Української Галицької Армії та відновлений «Меморіал орлят».

*Рис. 2 Меморіал воїнам Української Галицької армії
на Личаківському цвинтарі у Львові*

В 1994 році на місці колишнього військового Австрійського цвинтаря. в нижній частині поля перепоховано понад 80 жертв радянського терору із Замарстинівської в'язниці. В 1999 році сюди перенесено ще 140 поховань з тієї ж в'язниці. У східній частині поля розташовано великий білий хрест із написом «Оборонцям Львова, стрільцям і старшинам УГА, які полягли за волю України в 1918—19 роках». Цей знак стосується ще одного знищеного цвинтаря, який знаходився приблизно за 100 метрів на схід від хреста, де тепер розташовані цивільні поховання радянського часу.

За останніх десять років на багатьох цвинтарях в галичині були віднайдені останки стрільців УГА та інших військових формувань, які воювали за державність та незалежність України. Силами громади їм встановлюють меморіальні хрести з таблицями, які засвідчують їх статус полеглих солдат і героїв і те що їхня жертва не була марною. Дуже яскравим прикладом цього є невеликий цвинтар колишнього села Голоско, який зараз знаходиться у Львові при вулиці Чорновола. 1930 року село входить до складу Львова, а в 1970 році поховання на цвинтарі припиняються. Декілька років тому на цьому цвинтарі було перепоховано стрільців УГА та встановлено хрест на їх могилі (рис.3). Це безіменна братська могила. Ніби не велика і скромна, але дуже знакова.

Рис.3. Хрест на погилі стрільців УГА на Голоському цвинтарі

У Львові можна знайти і інші несподівані військові поховання часів II Світової війни. Наприклад при вулиці Топольній за школою № 81 знаходиться цвинтар де поховано німецькі військовополонені центрального лазарету полонених та інтернованих. За кладовищем

доглядають учні школи за сприяння Народної Спілки Німеччини по догляду за військовими похованнями. Цвинтар огороджено низьким парканчиком, встановлено вертикальні хрести та плита з написами німецькою та українською мовами «Тут спочивають військовополонені жертви II Світової війни». Надмогильні плити вкладені правильними рядами і мають вигляд однотипних прямокутників. На них вибито номери. Німцями проводиться ідентифікація захоронених та пошук їх рідних.

Сьогодні військових ховають на Личаківському цвинтарі. Личаківський цвинтар є національним історико-культурним музеєм-заповідником. Крім військових поховань на цвинтарі є похована велика кількість цивільних людей – особистостей визначних письменників, музикантів. У 2014 році на меморіалі УГА були поховані героїв небесної сотні, а пізніше воїни, які загинули і гинуть сьогодні на сході України. Ця частина музею є дуже живою.

У Львові є військові поховання які є одночасно меморіалами, є меморіали, які не є військовими похованнями і є військові поховання, які не є меморіалами. Військові поховання різного вигляду і часу ми вже обговорили, тепер поговоримо про меморіали і монументи. Будемо говорити про меморіали і монументи, які стосуються військових подій та різноманітних змагань пов'язаних з боротьбою за волю і незалежність України.

Таких місць пов'язаних з військовою славою і міццю у Львові є декілька. В радянські часи у верхній частині парку Ім. Б. Хмельницького споруджено Монумент бойової слави Радянських Збройних Сил. Меморіал був відкритий у травні 1970 р. Ансамбль складався з тридцятиметрового бетонного пілона з рельєфами які символізують роди військ, скульптурної групи, яка складається з алегоричних фігур радянського Воїна і «Батьківщини-матері» та стели з масивними мідними рельєфами, які розкривають історію радянської армії [7]. 17 грудня 2018 року розпочався демонтаж монументу через його аварійний стан. 2 лютого 2019 року перші демонтовані горельєфи на честь радянських солдат зі стели

пам'ятника було передано до музею «Територія Терору» [10]. 3 березня було знесено стелу і демонтовано радянську зірку.

Осіною 2018 року у Львові було споруджено два монументи присвячені 100-річчю Листопадового чину та утворенню ЗУНР. Один з них було відкрито 1 листопада 2018 року[11]. Меморіал заввишки понад 8 метрів та впорядковану навколо нього площа знаходиться на розі вулиць Листопадового чину та Івана Огієнка (рис.4). За словами авторів дві руки, які виходять із піраміди і тримають тризуб – символізують боротьбу української нації за нашу незалежність і державу. Одна рука означає політичну волю, а друга – мілітарну.

Рис.4. Меморіал присвячений 100-річчю Листопадового чину

Другий монумент було відкрито 31 жовтня 2018 року[12] на вулиці Городоцькій 40 біля Львівського драматичного театру імені Лесі Українки. Це 3,5 метрова скульптура галицького лева, який був зображений на гербі ЗУНР (рис.5). За словами авторів монумент символізує молодого воїна, який у боротьбі за незалежність

перетворюється на леза, а виноградна лоза - пролиту кров з якої проростає нова незалежна Україна.

Рис.5. Меморіал присвячений героям ЗУНР

23 серпня 2019 року у Львові на пагорбах вулиці Кривоноса відкрили першу чергу Меморіалу Небесної Сотні [13]. Друга черга – це побудова пішохідного моста який з'єднає Меморіал зі сквером «На Валах». Концепція проєкту Меморіалу – це створення мінімалістичного простору, який передає дух сучасності та увіковічне пам'ять героїв Небесної сотні, котрі віддали своє життя під час Революції гідності. За словами авторів головним елементом монументу є стела, на якій розміщені портрети героїв. Вона символізує стрілу і барикаду, яка була на Майдані. Стела виготовлена з кортенівської сталі яка змінює свій колір разом зі зміною погоди. Відбулося урочисте відкриття , чекаємо на другу чергу будівництва.

Висновки. Львів є давнім містом і сучасним, містом яке весь час розвивається і змінюється, туристичним і студентським. Містом де хочеться жити і почуватися затишно і пишатися ним. Одна з очевидних речей, яка дозволяє пишатися Львовом це є його унікальна архітектура. Монументи і меморіали безумовно формують архітектурне обличчя міста. Дуже приємно, що наше місто збагачується монументами присвяченим знаковим історичним подіям і героям, які віддали своє життя за ідеали свободи і незалежності. Ці архітектурні об'єкти виступають символами і знаками які свідчать про наші цінності, прагнення утвердити свою національну ідентичність. Це не просто новостворені об'єкти, а і громадські простори пов'язані з ними. Останні реалізації показують, що в історичному місті можна працювати так, щоб не втратити історичність і пам'ятковість міста, а одночасно зробити його зручнішим і сучаснішим.

Військові поховання це завжди виклики – історичні, ідеологічні, політичні зрештою. З часів появи перших військових поховань в архітектурі Львова минуло не цілих двісті років. За цей час через Львів прокотилося дві світові війни і змінилося чотири держави. Ці зміни завжди супроводжувалися конфліктами зокрема з використанням зброї. Тому військових поховань на цій землі вистарчає. У Львові такі поховання злокалізовані поблизу або безпосередньо на існуючих цвинтарях. Зрозуміло, що за двісті років військові поховання це не лише поховання героїв України, але і вояків інших армій і народів які воювали на цій землі. Деколи ці військові поховання несуть в собі дуже яскраве ідеологічне наповнення. Викликами є необхідність догляду і піклування за цими об'єктами, ведення діалогу з представниками інших країн та різних релігійних громад, культивування гуманного відношення до вшанування пам'яті загиблих героїв, а також їх переможених ворогів. Непростим викликом у Львові буде виконання закону про декомунізацію в тій частині яка буде стосуватися Холму Слави. Це необхідно зробити дуже делікатно і виважено, пам'ятаючи про право кожного загиблого воїна на повагу і вшанування.

Щодо перспектив - з нетерпінням чекаємо на другу чергу будівництва Меморіалу Небесної Сотні. Побудова двох нових монументів – це дуже приємний факт, який хотілося би розширити на райони Львова поза історичним ядром. Залишаюся при думці, що формування нового повноцінного військового цвинтаря такого собі некрополя-меморіалу в нас ще попереду і що це завдання варто відкласти до моменту закінчення війни. І це необхідно зробити професійно і достойно і водночас враховуючи громадську думку.

Список використаних джерел

1. Гранкін П. З історії військових цвинтарів Львова (1914 - 1918). – Львів: Галицька брама –1999–Вип: 5-6 (53-54) – С. 14–15.
2. Дзюбан О. Стрілецькі некрополі Львова). – Львів: Галицька брама – 1999 – Вип: 5-6 (53-54) – С.10-12.
3. Харчук Х. 1999. Австрійський військовий цвинтар та поховання українських стрільців на Личакові.). – Львів: Галицька брама –1999–Вип: 5-6 (53-54) –С.20-23.
4. Харчук Х. Військові поховання на Янівському цвинтарі у Львові // Воєнна історія Київ 2011., Вип:3, –С. 46-57.
5. Фіголь Р., Криса Л. Личаківський некрополь. Путівник – Львів, 2006. – С. 9-14
6. Лупій Г. Львівський історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар»: Путівник. — Львів: Каменяр, 1996. — С. 13.
7. Трегублва Т., Мих Р. Львів. Архітектурно-історичний нарис. — Київ : Будівельник, 1989. — С. 257—258
8. Nicieja S. Lwowskie Orleńta czyn I legenda Warszawa: Wydawnictwo Iskry – 2009. – S. 27
9. Patlewicz B., Tomczyk R. Cmentarz Janowski we Lwowie. Polskie Dziedzictwo narodowe Szczecin: Uniwersytet Szczeciński. – 2017 –S. 35 -44.
10. Вул.Пасічна, Пагорб слави Львів інтерактивний – режим доступу : <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/kholm-slavy/>
11. Демонтовані барельєфи львівського Монументу слави передали в музей «Територія терору» - режим доступу: <https://zaxid.net/news/>

12. У Львові урочисто відкрили та освятили пам'ятник Героям ЗУНР та УГА режим доступу: <https://kapelanstvo.info/vijskove-kapelanstvo/u-lvovi-urochysto-vidkryly-ta-osvyatyly-pam-yatnyk-geroyam-zunr-ta-uga/>

13. У Львові відкрили новий пам'ятник ЗУНР: пластуни запалили стрілецьку ватру режим доступу: https://24tv.ua/u_lvovi_vidkrili_noviy_pamyatnik_zunr_plastuni_zapalili_striletsku_vatru_n1056474

14. У Львові відкрили меморіал Героям Небесної сотні - режим доступу: <https://zbruc.eu/node/91579>

Abstract

Stasyuk Olena. Military graves, monuments, memorials in Lviv architecture - challenges and perspectives..

The study aims to analyze the military graves, monuments and memorials of Lviv, the history of their occurrence, formation and their current state, show challenges related to the preservation of such objects. As well as outline prospects for implementation in the architecture of Lviv the ideas and symbols that testify to our desire to assert our freedom, independence and national identity.

Until the First World War, no military cemeteries were created in Europe. It was the First World War that provoked the need for the establishment of military cemeteries in our part of Europe. The site of the first military graves of the First World War in Lviv is the Lychakiv Cemetery. In June 1914, the Russian occupation army from the northern side of the Lychakiv Cemetery laid a military cemetery intended for prisoners of the Austrian army who died in Lviv hospitals. After the Austrians returned to Lviv, the newly created cemetery became the responsibility of the military inspection of the cemeteries and became the main one for the burial of fallen servicemen of the Austrian and Union armies. The second military memorial in Lychakiv is so-called "Eagles Memorial in Lviv". It was built for the burial of Polish soldiers who died for the independence of Poland in 1918-1920 during the battle against WUPR and against Bolsheviks. Another place of military burials of the early twentieth century in Lviv is the Yaniv Cemetery. Here were buried UHA riflemen who died during the November battle for Lviv in 1918.

In 1946, Soviet power came to Lviv. In 1946 – 1947 the Austrian military cemetery was destroyed and dug. The cemetery of the soldiers of the Soviet army, who died in World War II, was created here. The Eagle Memorial is also destroyed. In 1956, the central tombstone the Tomb of the Unknown Soldier was

taken to Poland. And in 1971, with the help of construction equipment, the graves and the colonnade of the memorial were finally destroyed. In the same time the graves of the UHA riflemen in the Yaniv Cemetery were also destroyed.

After Ukraine gained independence in 1991, a memorial to the UGA shooters was restored at Yaniv Cemetery. In June 2005, with the participation of the Ukraine and Poland presidents, memorial to the Ukrainian Galician Army soldiers and rebuilt "Eagle Memorial" were opened at the Lychakiv cemetery.

In autumn 2018, two monuments were erected in Lviv to mark the 100th anniversary of the November Order and the formation of the WUPR. On August 23, 2019, the Heavenly Hundred Memorial was opened on the hills of Kryvonos Street in Lviv. The grand opening took place and we are waiting for the second stage of construction.

Key words: *historic city, military graves, monument, memorial, preservation,, architecture*

Анотация

Стасюк Елена *Воинские захоронения, памятники, мемориалы в архитектуре Львова - вызовы и перспективы.*

Львов это город древний и исторический. Эта история является динамичной и яркой и очень ярко отражается в архитектуре. Памятники, мемориалы и воинские захоронения является неотъемлемой составной частью архитектурного пейзажа каждого города. Несмотря на давнюю историю и огромное количество больших и малых вооруженных конфликтов самые древние воинские захоронения во Львове относятся к временам первой мировой войны. Это начало XX века. В этом веке через Львов прокатилось две мировые войны, долгая борьба за украинскую государственность, и сменилось четыре государства.

Проанализированы военные захоронения, памятники и мемориалы в архитектуре Львова, их генезис и состояние сохранности. Обращено внимание на современные реализации - создание монументов и памятников следовательно модернизацию и изменения архитектурного пейзажа Львова.

Ключевые слова: *исторический город, воинские захоронения, памятник, мемориал, монумент, сохранение, архитектура.*

Стаття надійшла до редакції у січні 2020р